

УДК 821.161.2
ББК 83.3 (4 Укр)

Оксана Залевська

ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ У ТВОРЧОСТІ РОСТИСЛАВА ЄНДИКА

У статті досліджено особливості художнього мислення Ростислава Єндика, проаналізовано національно-ідейну проблематику його творчості.

Ключові слова: національна ідея, духовність, народ, свобода, мислення, творчість.

Існування і розвиток будь-якої держави неможливі без наявності однієї, для більшості громадян ірраціональної ідеї, яка об'єднує населення країни в націю. Національна ідея перетворює народи, окрилені нею, в творців своєї історичної долі, в орієнтири для всього людства. Вона віддзеркалює потяг народу до свободи, до завоювання економічної, політичної і культурної незалежності.

Ростислав Єндик свідомо став на службу потребам часу і своїм художнім словом намагався розбудити національні почуття в українському суспільстві. Як і більшість наших письменників, він ввійшов у творче і громадське життя під могутнім впливом Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, перейнявшись ідеєю служіння українському народові, якій присвятив своє свідоме життя і нелегку працю на громадській, культурній та літературній нивах. Ідеї й духовні цінності згадуваних авторів становили серцевину Єндикових творів, окреслювали напрям художнього мислення. Особливо цінною для нього була творчість Івана Франка, якою той, за висловом Миколи Жулинського, „формував національний тип і образ культури як духовної спільноти, домагаючись спадкоємної культурної творчості як запоруки індивідуальної свободи, а звідси – і культурного саморозвитку особи як активної сили історичного процесу. Тільки тоді людина може бути учасником і суб'єктом культурного процесу, коли її життя наповниться пориванням до духовної свободи, до духовного відродження” [1, 44]. Національна ідея осмислювалась й образно виражалася Ростиславом Єндиком також як проблема моральної свободи, як любов до свого народу і готовність до самопожертви в ім'я національних ідеалів.

Привертає увагу та послідовність, з якою письменник проповідував стійкість характеру, культ вольового начала, оту „державницьку літературу”, яку творили в еміграції Юрій Липа, Євген Маланюк, Леонід Мосендз, Олег Ольжич, Олена Теліга та багато інших письменників і літературних критиків. Причини зацікавлення Ростислава Єндика філософією українського націоналізму треба шукати в соціально-політичному середовищі Галичини після програних визвольних змагань 1920 року. Боротьба за національну державність у Галичині не була марною, адже досвід галицьких українців мав величезний вплив на формування національної свідомості українського народу, ввійшов у його історичну пам'ять і став прикладом для наступних поколінь борців за національне визволення.

Лідія Стефановська, розглядаючи деякі аспекти літературного життя у Львові в 1930-х роках, зазначає, що осердям основних дебатів у галицькій культурі став „розгляд двох головних тем: світоглядної («чи письменник повинен мати світогляд?») і теми національного мистецтва («у чому полягає український національний стиль?»)” [9, 99]. Ростислав Єндик був людиною з твердими політичними переконаннями, які знайшли втілення в образах і проблематиці його збірок. Герої його творів – це духовно багаті українці, озброєні фанатичною вірою у відродження нації, за яку готові вмерти. Тут варто наголосити на специфіці української еміграції, яка, акцентує Леонід Куценко, „мала національно-політичний характер”, адже „розбуджений визвольними змаганнями процес національного самопізнання в еміграції виокремлюється як потужна інтелектуальна течія, що реалізується одночасно у сфері політичної, історичної, філософської, літературно-мистецької думки” [6, 108]. Тільки в свободі, переконаний Ростислав Єндик, людина покликана змінювати саму себе, долати труднощі. А Україна повинна творити свою долю, покладаючись на власні сили, через нелегкі змагання, під час яких українці ставатимуть національно свідомою, згуртованою. Про це говорить один із персонажів оповідання „Любашне божевілля”: „Велика майбутність варта і найкращих суперечностей... Для мене в динамічному русі все добре, що тверде, гранчасте і летить в потрібному напрямі, будівничі можуть відкинути і половину, але друга половина таки лишиться” [2, 58-59].

Можна з певністю говорити, що українське національно-культурне пробудження 1920-х років, яке віджило фаустівський дух, творчий життєвий активізм, стало одним із чинників динамічної волі, втілювалося в урочистій енергії слова письменників того часу (Павла Тичини, Миколи Хвильового, Аркадія Любченка), потужно резонувало і в творчості письменників-емігрантів, зокрема Ростислава Єндика. Вольові інтонації, романтизація боротьби – стильові ознаки прози автора, який прагне пробудити народ до напруженої „борні великих пристрастей” (Дмитро Донцов). Він вірить, що кожен з українців „носить у крові свою майбутність”, а об’єднати їх може „гострий голос провідника, скувати незримим ланцюгом в один гранітний блок” [2, 63]”. Для цього потрібна неабияка воля та бажання вистояти і жити, здавалося б, у безвихідних, гранично напружених ситуаціях.

Приміром, оповідання „Берега Картузька” являє собою опис психічних переживань в’язня, для якого тюремні стіни стали жорстокою школою життя. У принизливих умовах Добровольський зберігає власну гідність, активну свободу думки, розмірковує про сенс життя: „Життя? Що ж то за життя без повноти душі?!” [3, 46]. Напрошується типологічне зіставлення з героєм оповідання Григорія Косинки „Фавст”. Прокіп Конюшина на стінах муравйовської в’язниці читає напис: „Ми загинули за волю свого народу... Земля українською кров’ю окроплена, діти цієї землі гниють по тюрмах слов’янських народів, бо самі вони – гній і труп... Люди без волі, без бажання навіть” [5, 64]. Прокіп гордий, що ці слова звернені не до нього, бо він ніколи б не зрадив свій народ, як не міг би стати юдою і Добровольський, який, промовляючи душевну молитву без поруху уст, знає, що не втратить свою людську подобу і „не дістане душу битой спаршивілої собаки”, тому що це було б „пониження людського та

Божого”. Такі думки переповнюють його відроджуючою силою, вірою в те, що зможе пережити „жахливу Березу”: „Навіть найтвердіші закони є завжди тільки сіткою, в якій заплутуються мухи, але крізь яку джмелі пролітають. І я мушу стати таким джмелем! Я буду жити! Я переможу!”[3, 39]. Структурно оповідання „Береза Картузька” нагадує антропоцентричні романи Івана Багряного, в центрі яких сильна особистість – „найвища з усіх істот”, що „стає на прю” з тоталітарною системою, бо залишається Людиною.

Ростислав Єндик проголошує віру в українську громадську людину, її незнищену духовну біографію, надію на національне відродження. Безперечно, можна говорити про національну ідентичність творчості митця, використовуючи, зокрема, дефініцію Любомира Сеника: „Термін «національна ідентичність» стосовно літератури – це збереження найсуттєвіших національних ознак: мови, психології, мислення (свідомості), способу буття, звичаїв, релігії, осмислення сучасного і минулого в світлі національної ідеї, послідовне (або й стихійне) відстоювання політичних, культурно-духовних прав нації, державності як єдино можливої форми нормального існування національної спільноти для її самоствердження, життєдіяльності й розвитку” [8, 44]. Поєднання в творчості Ростислава Єндика реальних, соціально окреслених картин і образів, які підносяться до романтичної символіки, а також застосування народних вірувань та прикмет, передають прагнення митця до відновлення втраченої світової гармонії, глибинного осягнення сучасних проблем. Збірки творів Ростислава Єндика „Регіт Арідника”, „Жага”, „В ударі з життям” охоплюють різний час подій. Однак у жодній із новел він не оминає суворих реалій гуцульського краю, де горе і смерть, злидні й смуток панують в оселях, адже йдеться про час тяжкого лихоліття, коли на західноукраїнських землях владарювала Австро-Угорська монархія, потім Польща, а згодом верховинці потрапили у вир Першої світової війни. Розуміння письменником людяності передано через заглиблення в психологію українців, працьовитих господарів, у внутрішню красу гуцулів та їх у єдність із землею, природою і космосом, глибоку емоційність, через повагу до традицій.

Саме мольфари (прообрази Мудрих Старців) є оберегами духовності, носіями національної ідеї. У творчості українських письменників (Михайло Коцюбинський, Ольга Кобилянська) бачимо дещо інше порівняно з народними уявленнями змалювання характерологічних ознак мольфарів. Отож їх образ доречно розглядати у світлі аналітичної психології, заснованої швейцарським психологом Карлом-Густавом Юнгом. Він розглядав процес психічного розвитку індивіда як асиміляцію свідомістю змісту індивідуального і колективного несвідомого. За Юнгом, центром психіки є архетип Самості (від гр. - початковий образ, ідея); власне, поняття “самість” вживається як архетип колективного несвідомого. Карл-Густав Юнг зазначає, що в міфах, казках, сновидіннях символами Самості часто є мудрий дідусь, хрест, коло, квадрат та інші символи Цілісності. Будь-який архетип може мати чимало символічних репрезентацій, які визначаються культурними й особистими чинниками, а сама архетипова форма єдина й універсальна. Так, у світі існує безліч міфів про героя, історій, що розповідають про його пригоди. Проте сутність поведінки „героя” завжди одна й та сама в усіх героїчних міфах.

„Самі терміни — „жрець”, „мудрий старець”, „Бог” мають універсальне значення в усіх культурах, хоча конкретний стиль чи втілення, в якому виражає себе той чи інший архетип, неминуче буде варіювати в деталях у різних культурах і суспільних групах” [12, 243].

Мольфар (Мудрий Старець) у Ростислава Єндика вчить українців бути господарями власного життя на землі своїх прадідів, пропагує самозречення заради провідної мети — „шукати глибоких правд” і допомагати братам їх засвоїти. Знайшов і усвідомив цю правду головний герой оповідання „Cuius regio — eius religio” Герман, який в останні хвилини життя намагається пояснити народові, хто то є народ: „Голото! Я — дух, я з тих, що прагнуть з тебе викувати людину; я з тих твоїх синів, що люблять до загибелі тебе на те, щоб ти росла, великою ставала, цвіла, та врешті, щоб ти звелась на весь свій могутній ріст, пустилася в танець, в рух [”2, 124].

Герої оповідань „Жага”, „В зударі з життям” обирають свій шлях і постають перед болючим вибором, породженим межовими обставинами, але їхня цілеспрямована поведінка вражає величчю, великою офірністю ідеї, що дає силу протистояти злу. Це активні особистості, які сповідують власну мораль, бо для людини, на думку Ростислава Єндика, основні цінності душі лежать у ній самій (спасіння чи осуд), отож треба вміти і намагатися їх виборювати. Зі сторінок „Реготу Арідника”, „Звідки беруться мольфарі” та „Камінної душі” підтекстово прочитується образ тих, хто боровся і гинув, та залишався гідним сином України.

У творах „Зов землі”, „Грудка з порога” та інших прозаїк художньо розкриває витоки трагізму особистості в більшовицькій системі, власне — іманентну конфліктність між штучним ідеологічним міфом тоталітаризму та природним національним міфом. Саме в такій душевній роздвоєності людина втрачає психологічно-духовне підґрунтя, життєву силу, адже деформується українська історія як втілення зв'язку поколінь та етичних норм (звісно, такі ідеї були не цілковито новими в українській прозі ХХ століття: згадаймо, для прикладу, твори Миколи Хвильового, Юрія Яновського, Гната Михайличенка та ін.). Приміром, розмова між колишнім чекістом і українським малярем в оповіданні „Цвинтарний упир” виразно зацентрована: вона розкриває справжню суть більшовицької тоталітарної системи та її фанатичних прибічників. Колишній чекіст Богоявленський (уже прізвище доповнює зовнішню і внутрішню характеристику зображеної автором особи, має аксіологічний зміст: більшовики перебрали на себе роль „месії”, намагаючись насильно „ощасливити” людство) сумує за тими часами — „щаслива доба розбудови соціалізму під сонцем Сталіна в квітучій країні”, — коли міг знущатись над українцями, вбивати їх, не криючись: „Бо що мені колись? Пішов у підвал, попрацював кілька годин і ніхто там тебе не бачив, ні чув. Опісля обмив руки і виходив собі на світ, як кожний праведний обиватель, зовсім не турбуючись, що станеться там з людським хламом”[3, 177]. Богоявленський нагадує дегенерата із „Я (Романтики)” Миколи Хвильового, бо для нього люди — „як худоба під заріз”, бо всі вони, як один, — контра: „Тисячі пройдуть і ніхто навіть не подумає, що тут лежить одна партія грубої буржуазії й українських націоналістів — найлютіших ворогів українського народу” [11, 188]. Семантично-значущим об'єктом в оповіданні стає цвинтар, який трансформується в

масштабний символічно-алегоричний образ філософського звучання, уособлюючи реалії трагічного світу.

Письменник не тільки показує аморальність радянського тоталітарного світу, а й звертається до душевних станів української людини в добу національної, духовної та фізичної катастрофи, до ситуації апокаліптичного переживання історії, коли нівелювалися самі засади гуманності. Тому в багатьох творах він проектує роздуми про справжнього господаря (селянина не з рабською психологією, а з вольовим ставленням до дійсності) на все суспільне життя українства, яке повинно нести на собі відповідальність за родину, рід і землю, на якій живе. Оповідання „Мольфар” — не лише прояв громадянської небайдужості митця, а й наслідок психологічно вмотивованого творчого процесу, своєрідного духовно-емоційного стану. Стиль художнього мислення Ростислава Єндика, зорієнтований на відображення особливостей його концепції національного буття за нелюдських умов більшовизму, позначений філософічною вдумливістю. Старий мольфар передбачає катастрофу життя гуцулів після втручання репресивної машини у їх долі, тому застерігає людей: „Ця зірка (...) — це неодмінна ознака, що земний сатана до пекельного та своїх послів уже післав. Отож один із них і загубив цю пляшечку” [4, с.54]. Проблему духовності, гуманізму, людяності розкривається через потужний символічний образ – вічності, адже „все проходить, лише ми, верховинці з передвіку, залишаємося в наших дітях і дітях дітей, хоч яка сатанинська сила не йшла проти нас” [4, 55]. Вічність вливалася гуцулам у кров і там „загарялася дивними почуттями. Цей вогонь запаливав їх так, як і цілий гуцульський рід, щоб вони ніколи не зрікалися боротьби, бо поразки ставали для них тільки відпочинком” [4, 57]. Мольфар просить гуцулів жити в мирі, злагоді, і в цьому зверненні звучить заклик до всієї української нації: „Ой, та наша гуцульська п'ятьма, що вона вже нам накоїла! А завжди зайде пречка за якусь дурничку, а з дурнички великим вогнем вибухне, аби тільки серед нас гризня колотилася, доки світ та сонце”, а ти „задуши в серці свою малу правду, аби велика розквітала” [4, 58]. Стосувався цей заклик, очевидно, й до української еміграції, яка, за влучною оцінкою Тараса Салиги, „також автономізувалась не тільки на „петлюрівців” і більшовицьких післанців, „западенців” і „не западенців”, „бандерівців” і „мельниківців”, русинів чистої масті і русинів-українців, не тільки краялась конфесійно, але помимо своїх спільних великих емігрантських турбот вм'їла між собою сваритись і на багатьох дрібніших підставах, а то й дрібничкових” [7, 164]”. Позитивно-емоційна експресія митця зливається в оповіданні з голосом трембіти, спершу лагідним і солодким, що закликає гуцулів до об'єднання, а згодом — грімким та грізним, що вливається в гомін лісів і гір могутнім колористичним акордом віри в свободу нації: „*Блакит* задзвенів тихо на *соняшних, золотострунних* цимбалах (курсив мій — О. З.)” [3, 65].

Водночас тим Ростислав Єндик устами мольфара Олексія висловив власну концепцію ідеальної людини, найголовнішим скарбом якої є любов, висока духовність і порядність: „Найперше треба себе самого шанувати і не робити нічого такого, чого ти мусів би пізніше стидатися. А друге — людей любити, бо любов має таку дивну силу, що перемагає найлютіших ворогів” [3, 59]. Отой нерозривний зв'язок митця з

національним корінням, що його обстоював Іван Франко, помітний в усьому доробку Ростислава Єндика: „Кожний чільний сучасний писатель — чи він слов'янин, чи німець, чи француз, чи скандинавець, — являється неначе дерево, що своїм корінням впирається якомога глибше і міцніше в свій рідний національний ґрунт, намагається ввісати в себе і переварити в собі якнайбільше його живих соків, а своїм пнем і короною поринає в інтернаціональній атмосфері ідейних інтересів, наукових, суспільних, етичних і моральних змагань. Тільки той писатель може нині мати якесь значення, хто має і вміє цілій освіченій людськості сказати якесь своє слово в тих великих питаннях, що ворушать її душею, та разом сказати те слово в такій формі, яка б найбільше відповідала його національній вдачі” [10, 29].

Глибокий інтерес до дійсності, напруга внутрішніх зусиль, спрямованих на активне самоствердження, — така соціально-психологічна сутність характерів прози, що пройшла через серце автора. Теми, порушені й опрацьовані письменником, — різноманітні, події і ситуації — типово українські. Митець звертається до вічних і сучасних проблем: поколінь і їх протистояння; вини, гріха-спокути, смерті; добра і зла та ін. Відтак у творчості Ростислава Єндика національна ідея подана, з одного боку, як усвідомлення інтелектуальною елітою майбутнього нації, виходячи з її історичного минулого, а з іншого - і як визначення типових, сталих рис духовної культури (моралі, релігії, мови, народної етики тощо), притаманних народові.

Література

1. Жулинський М. Іван Франко: душа, дух, духовність, або що визначає суспільний поступ / Микола Жулинський // Слово і Час. – 2007. – № 1. – С. 44–47.
2. Єндик Р. В зударі з життям / Ростислав Єндик. – Краків : Українське видавництво, 1940. – 179 с.
3. Єндик Р. Жага / Ростислав Єндик. – Мюнхен, 1957 – 301 с.
4. Єндик Р. Регіт Арідника: збірка оповідань / Ростислав Єндик. – Львів : Винне гроно, 1937. – 264 с.
5. Косинка Г. Заквітчаний сон: оповідання, спогади про Григорія Косинку / Григорій Косинка. – К. : Веселка, 1991. – 287 с.
6. Куценко Л. Dominus Маланюк: тло і постать: монографія / Леонід Куценко; 2-ге вид., доповн. – К. : Просвіта, 2002. – 368 с.
7. Салига Т. Вогнем пречистим / Тарас Салига. – Львів : Світ, 2004. – 184 с.
8. Сенік Л. Національна ідентичність української літератури в умовах тоталітаризму: 30-ті роки і пізніше (проблема літературної опозиції) / Любомир Сенік // Літературознавство : Матеріали III конгресу Міжнар. асоціації українців. – К. : АТ „Обереги”, 1996. – С. 44-48.
9. Стефановська Л. Антонич. Антиномії / Лідія Стефановська. – К. : Критика, 2006. – 312 с.
10. Франко І. Інтернаціоналізм і націоналізм у сучасній літературі / Франко І. // Франко І. Вибрані твори: у 3 т. – Дрогобич, 2004. – Т. 3. – С. 105-116.

11. Хвильовий М. Я (Романтика) / Хвильовий М. // Хвильовий М. Поезія. Оповідання. Новели. Повісті. Твори : у 2 т. – К. : Дніпро, 1990. – Т. 1. – С. 322-329.
12. Юнг К.-Г. Психология и поэтическое творчество / Карл-Густав Юнг // Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. – М. : Политиздат, 1991. – С. 103–120.

В статье исследовано особенности художественного мышления Ростислава Ендика, проанализировано национально-идейную проблематику его творчества.

Ключевые слова: *национальная идея, духовность, народ, свобода, мышление, творчество.*